

Beata Pituła

Uniwersytet Śląski
E-mail: beata.pitula@us.edu.pl

Anna Waligóra – Huk

Uniwersytet Śląski
E-mail: anna.waligora-huk@us.edu.pl

Zadania nauczyciela w ramach
doradztwa edukacyjno – zawodowego
w odniesieniu do profilaktyki
bezrobocia / *Teachers' tasks in the area of
educational - career counseling in relation to the
prevention of unemployment*

Abstract

The article presents the results of empirical research, which was designed as tests for verification exploration of the role of the teacher in the system of professional counseling, conducted in 2002-2003 (Pituła 2006). The aim of the study was to investigate whether there has been improvement in the quality of school / teacher in the field of low-quality, casual activities in the area of school counseling. The study was carried out in 2015 among students and teachers randomly selected from the secondary schools from Silesia region. The sample was consisted of 158 teachers employed in secondary schools and 136 students. The study confirmed the initial suspicions about unsatisfactory (despite the passing years) level of schools activities in the field of professional counseling for students, which implies low efficiency of prevention of youth unemployment.

Keywords: educational - career counseling; prevention of unemployment; attitudes of teachers; educational - career orientation.

WPROWADZENIE

Czasy nam obecne, obfitujące w niepewność w zakresie pozyskania i utrzymania stabilnego, bezpiecznego zatrudnienia, stanowią niewątpliwie trudną przestrzeń funkcjonowania dla ludzi zarówno młodych stażem zawodowym, jak i dłużej funkcjonujących na rynku pracy. Dzisiejsza młodzież, ucząca się lub studiująca, wdrażana jest w odmienne standardy spostrzegania własnych perspektyw na rynku pracy, niestannie zmieniającym się, niestabilnym i nieoferującym gwarancji zatrudnienia, czyli funkcjonuje na tym polu inaczej, niż poko-

lenie rodziców czy dziadków. Sytuacja związana z takimi tendencjami generuje szereg możliwości, ale stwarza także potencjalne zagrożenia, związane zwłaszcza z trudnością w zakresie uzyskania stałego, etatowego zatrudnienia, warunkującego względne poczucie bezpieczeństwa. Z drugiej strony, wzmiankowane możliwości dotyczą w szczególności elastyczności w zakresie przekwalifikowania się i podejmowania różnorodnych form zatrudnienia równolegle. Współczesny młody człowiek wychowywany jest raczej w kierunku „rozwijania skrzydeł”, co w dużym uproszczeniu oznacza kreatywność i mobilność zawodową, niż zapuszczania korzeni w miejscu pracy, które wielokrotnie w ciągu życia, w większości przypadków trzeba zmieniać. Owo metaforyczne rozwijanie skrzydeł dotyczy także umiejętności poszukiwania alternatyw, mądrego postrzegania rzeczywistości, analizowania zmian i dostosowywania własnych kwalifikacji, jak również doskonalenia kompetencji w kierunku płynnej adaptacji do warunków zatrudnienia (por. Mac – Czarnik 2000; Mądrzycki 2002; Bajcar i Gąsiorowska 2006: 29-32). Można by rzec, że wcześniejsze pokolenia wychowywane były w duchu zdobycia jak najlepszych kwalifikacji do pracy na konkretnym stanowisku, podczas gdy dzisiejsza młodzież nabywa umiejętności efektywnego dostosowania kwalifikacji do stanowisk, które aktualnie są dostępne. Oczywiście nadmieniona elastyczność nie musi oznaczać powierzchowności w zakresie wykształcenia. Mowa tu raczej o pewnych predyspozycjach mentalnych, umożliwiających jednostce spostrzeganie rynku pracy jako szerokiej oferty różnorodnych możliwości, bez zawężania horyzontów do konkretnego stanowiska, funkcji czy angażu (por. Reznitskaya i Sternberg 2007: 143).

Ewolucja programów nauczania i kierunków kształcenia w polskich szkołach, a zwłaszcza priorytetowo podkreślana przez Ministerstwo Edukacji Narodowej i Kuratoria Oświaty potrzeba zapewnienia uczniom wsparcia doradców zawodowych (lub nauczycieli w zakresie udzielania owego doradztwa), wyraźnie wskazuje na odmienne spostrzeganie rzeczywistości aktualnego rynku pracy, jak również głębokie zainteresowanie polityką zatrudnienia, a co się z tym wiąże, także profilaktyką bezrobocia przez organy polityki oświatowej. Rolę szkoły, jako instytucji edukacyjno – wychowawczej reguluje szereg dokumentów dotyczących zagadnienia orientacji i poradnictwa zawodowego w edukacji (Goźlińska i Kruszewski 2013: 88), między innymi Ustawa z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty, jak również Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2013 roku w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno - pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach. W paragrafie 7.1. tego rozporządzenia, czytamy, iż „w szkole pomoc psychologiczno - pedagogiczna jest udzielana w trakcie bieżącej pracy z uczniem oraz w formie (...) zajęć związanych z wyborem kierunku kształcenia i zawodu oraz planowaniem kształcenia i kariery zawodowej – w przypadku uczniów gimnazjum i szkół ponadgimnazjalnych”¹. W paragrafie 17. uszczegółowiono te zalecenia uznając, że „zajęcia związane z wyborem kierunku kształcenia i zawodu oraz z planowaniem kształcenia i kariery zawodowej organizuje się w celu wspomagania, odpowied-

¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2013 roku w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach.

nio uczniów lub słuchaczy, w podejmowaniu decyzji edukacyjnych i zawodowych, przy wykorzystaniu aktywnych metod pracy” (por. Pisula 2010). Zajęcia prowadzą nauczyciele, wychowawcy grup wychowawczych i specjaliści. W kolejnym (19.1.) paragrafie Rozporządzenia podkreśla się potrzebę wykorzystywania umiejętności diagnostycznych w procesie kształcenia i wychowywania, zatem „nauczyciele, wychowawcy grup wychowawczych oraz specjaliści w przedszkolu, szkole i placówce rozpoznają odpowiednio indywidualne potrzeby rozwojowe i edukacyjne oraz indywidualne możliwości psychofizyczne uczniów, w tym ich zainteresowania i uzdolnienia” (por. Paszkowska – Rogacz 2009; Dubis 2011), „(...) prowadząc w gimnazjum i szkole ponadgimnazjalnej – doradztwo edukacyjno – zawodowe”³. Zapisy cytowanego Rozporządzenia nakładają na szkoły obowiązek dostosowania oferty wsparcia realizowanego w zakresie pomocy psychologiczno – pedagogicznej do potrzeb młodzieży w obszarze diagnozy własnych kompetencji, predyspozycji, zainteresowań, jak również realizacji zajęć zorientowanych na reorientację edukacyjno – zawodową. Wzmiankowane działania można traktować jako przyczynek do profilaktyki bezrobocia, zwłaszcza w aspekcie zaoferowania uczniom możliwości skorzystania z bezpłatnej, fachowej pomocy nauczyciela lub specjalisty (zob. Wojtasik 1997), który wykorzystując własną wiedzę i umiejętności stworzy młodzieży warunki do dokonania rzetelnej diagnozy indywidualnych preferencji, rozwoju potencjału (Kupaj i Krysa 2014:170), uzdolnień (Filipiuk, Knopik, Koperwas i Pękalska 2015:7), kierunków zainteresowań z próbą dookreślenia własnej lokacji na rynku pracy. Jednym z zadań nauczyciela, zwłaszcza szkoły gimnazjalnej i ponadgimnazjalnej, jest prowadzenie profesjonalnych i rzetelnych zajęć ukierunkowanych na wsparcie ucznia w zakresie planowania indywidualnej ścieżki edukacyjno – zawodowej. Zapisy Rozporządzenia obligują dyrektorów szkół do zatrudniania specjalistów – doradców zawodowych lub nauczycieli przygotowanych do realizowania zadań związanych z poradnictwem edukacyjno – zawodowym (Pfeiffer 2014: 11). Taka forma wsparcia, udzielana w szkołach uczniom, wiąże się z koniecznością nabycia (a także bieżącego aktualizowania) przez nauczycieli, zajmujących się w oświacie działalnością ukierunkowaną na doradztwo zawodowe, rzetelnej wiedzy zogniskowanej wokół takich zagadnień i obszarów jak: diagnoza ludzkich kompetencji, znajomość zasad i funkcjonowania rynku pracy, poradnictwo zawodowe, planowanie kariery, aktywne metody poszukiwania pracy (zob. Brudnik, Moszyńska i Owczarska 2010), pedagogika pracy, psychologia stresu zawodowego, rozwój zawodowy człowieka, zawodoznawstwo czy metodyka poradnictwa indywidualnego i grupowego. Nauczycielom i specjalistom ze szczególną pomocą przychodzi Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej (KOWEZiU), oferujący bogaty i wartościowy zasób pomocy dydaktycznych, materiałów źródłowych, opracowań metodycznych umożliwiających sprawne i jakościowo rzetelne realizowanie powierzonych obowiązków z zakresu poradnictwa edukacyjno – zawodowego (zob. Obidniak, Pfeiffer i Suliga 2013). Prowadząc rozważania badawcze należy się zastanowić, jaką znajomością problemów istotnych z uwagi na prowadzone wsparcie edukacyjno – zawodowe uczniów nauczyciele dysponują. Interesujące jest zatem czy pedagogicy wiedzą,

2 Ibidem

3 Ibidem

w jaki sposób wspierać uczniów i prowadzić diagnozę kompetencji, zainteresowań zawodowych, predyspozycji i umiejętności. Czy dysponują fachową wiedzą z zakresu znajomości mechanizmów i specyfiki rynku pracy oraz czy posiadają aktualne zasoby orientacji z obszaru zawodoznawstwa (zob. Wojtasik 2011: 14-32). Wiedza nauczycieli – specjalistów będzie zatem kluczowym elementem, budującym kwalifikacje do prowadzenia wsparcia edukacyjno – zawodowego (por. Kwaśnica 1994). Kolejny, niemniej ważny czynnik, stanowią emocje nauczycieli wobec problemu, a więc subiektywne postrzeganie i waloryzacja wagi pre- i orientacji zawodowej w procesie przygotowania uczniów do dorosłego życia. Trzeci element konstytuujący postawy pedagogów tworzą realne działania, przez które rozumieć można czynności i zadania realizowane przez nauczycieli – specjalistów w ramach profilaktyki bezrobocia w obszarze prowadzenia wśród uczniów poradnictwa edukacyjno – zawodowego.

W szkołach omawiane formy wsparcia organizowane są zwłaszcza w ramach poradnictwa indywidualnego i/lub zajęć grupowych, funkcjonowania szkolnych ośrodków kariery (SZOK), powoływania Wewnątrzszkolnych Systemów Doradztwa Zawodowego (Rosalska 2012: 27, za Blum i Davis 2010), organizowania warsztatów dla uczniów oraz rodziców (zob. Jeżewska 2005; Dunajew – Tarnowska i Stasiak 2009). Prowadzone są prelekcje na temat wyboru szkoły ponadgimnazjalnej czy kierunku studiów wyższych. Młodzież uczestniczy ponadto w targach edukacyjnych. Dystrybuowane są ulotki i plakaty informujące o kierunkach i możliwościach kształcenia. Różnorodność i wielość prowadzonych form preorientacji zawodowej w szkołach stwarza uczniom szereg możliwości w zakresie refleksyjnego planowania dalszej ścieżki zawodowej.

W kontekście przedłożonych argumentów ważna wydała nam się diagnoza stopnia realizacji zadań związanych z przygotowaniem ucznia do podjęcia świadomej decyzji o dalszej edukacji i wyborze przyszłego zawodu przez nauczycieli gimnazjum.

Referowane tu badania były projektowane jako badania weryfikacyjne dla prowadzonych w latach 2002-2003 eksploracji nad rolą nauczyciela w systemie orientacji zawodowej (Pituła 2006)⁴. Zamierzeniem naszym było sprawdzenie czy i w jakim stopniu nastąpiła poprawa jakości pracy szkoły/ nauczyciela w zakresie mało efektywnej, przypadkowej działalności szkół w obszarze szkolnego poradnictwa zawodowego, co wynikało z badań już wspomnianych.

METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH

Badania zrealizowano w 2015 roku wśród uczniów i nauczycieli losowo dobranych szkół gimnazjalnych województwa śląskiego. Objęto nimi 158 nauczycieli i 136 uczniów klas trzecich gimnazjum. Do badań zostały wykorzystane kwestionariusze ankiety o znaczeniowo identycznych pytaniach dla nauczycieli i uczniów. Taki sposób przeprowadzenia badań warunkował ich rzetelność, możliwym bowiem

4 Pełne informacje o badaniach i uzyskanych wynikach są opublikowane w tekście B. Pituły Rola nauczyciela w systemie orientacji zawodowej uczniów, w: Edukacja dorosłych, Doradca zawodowy. Rynek pracy. Red. A. Stopińska-Pająk, Warszawa 2006.

było porównanie na ile nauczycielskie deklaracje znajdują potwierdzenie w zauważanych przez uczniów działaniach pedagogów.

ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ

Analiza zebranego materiału empirycznego pozwoliła m.in. na ocenę działań szkoły na rzecz wprowadzania uczniów w świat zawodów (informowanie uczniów o zawodach) – wyniki zaprezentowano w tabeli 1a. i tabeli 1b.

Tabela 1 a. Uczniowska ocena działań szkoły na rzecz informowania uczniów o zawodach

Jak oceniasz działalność szkoły w zakresie informowania ucznia o zawodach?	Liczba odpowiedzi	% ogółem
Bardzo dobrze	12	8,82
Dobrze	50	36,7
Dostatecznie	33	24,3
Niedostatecznie	41	30,14
Razem	136	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 1 b. Nauczycielska ocena działań szkoły w zakresie informowania uczniów o zawodach

Ocena działalności szkoły w zakresie informowania uczniów o zawodach w percepcji nauczycieli	Liczba udzielonych odpowiedzi	% ogółem
Bardzo dobra	64	40,5
Dobra	35	22,2
Dostateczna	59	37,34
Niedostateczna	0	0
Razem	158	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Porównanie wyników wskazuje na rozbieżności w ocenie. O ile uczniowie, w większości, oceniają działalność szkoły w zakresie informowania uczniów o zawodach pozytywnie tj. dobrze (36,7%), dostatecznie (24,3%) i bardzo dobrze (8,82%), to jednak 1/3 ankietowanych wyraża ocenę zdecydowanie negatywną. Natomiast nauczyciele wyrażają jedynie oceny pozytywne. Jeśli zatem nauczyciele nie dostrzegają niedostatków w tym zakresie trudno prognozować, że nastąpi jakaś aktywizacja w tym obszarze. Porównując wyniki z uzyskanymi ponad dekadę temu można zauważyć, iż uczniowska ocena nie uległa znaczącej zmianie (wówczas większość badanych przypisała ocenę dostateczną i niedostateczną). Natomiast dużej zmianie uległa ocena nauczycieli (wówczas większość podzielała zdanie uczniów o raczej słabym poziomie aktywności nauczycieli w tej sferze). Zaistniały stan rzeczy można interpretować dwojako. Albo jest tak, że nauczyciele podejmują działania na rzecz wprowadzania uczniów w świat zawodów, ale czynią to w sposób „niewyraźny”, „nieudolny” i uczniowie nie percypują ich, albo też nauczyciele nie podejmują takich działań, a deklaracje o ich istnieniu wynikają z potrzeby kreowania

pozytywnego wizerunku zawodowego. Niedostatki w tej sferze potwierdzają także wyrażane przez uczniów oceny przekazywanych przez nauczycieli treści zawodoznawczych (czyli prezentacje zawodów tj. wymaganych kwalifikacji, niezbędnych właściwości psychofizycznych dla wykonywania zawodu, czynności będących treścią zawodu). Wyniki przedstawiono w tabeli 2a. i tabeli 2b.

Tabela 2a. Uczniowska ocena prezentowanych przez nauczycieli treści zawodoznawczych

Ocena sposobu prezentacji zawodów (tj. wymaganych kwalifikacji, cech psychofizycznych, przeciwwskazań do wykonywania określonych zawodów) w percepcji uczniów	Liczba odpowiedzi	% ogółem
Bardzo dobra	6	4,41
Dobra	32	23,52
Dostateczna	51	37,5
Niedostateczna	47	34,6
Razem	136	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2b. Nauczycielska ocena prezentowanych treści zawodoznawczych

Ocena sposobu prezentacji zawodów (tj. wymaganych kwalifikacji, cech psychofizycznych, przeciwwskazań do wykonywania określonych zawodów) w percepcji nauczycieli	Liczba odpowiedzi	% ogółem
Bardzo dobra	43	27,21
Dobra	75	47,5
Dostateczna	31	19,62
Niedostateczna	9	5,7
Razem	158	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki pozwalają na sformułowanie wniosku, iż przekazywana przez nauczycieli wiedza zawodoznawcza jest niepełna i niewystarczająca dla uzyskania rzetelnej informacji o zawodach przez uczniów. Niesie zatem ryzyko, iż uczeń będzie podejmował decyzję o przyszłym zawodzie w oparciu o wyobrażenie o nim, tworzone najczęściej na podstawie obiegowych opinii i sądów osób znaczących, co może implikować dużą liczbę nietrafnych decyzji zawodowych. Porównanie do wcześniejszych wyników daje asumpt do stwierdzenia, że sytuacja w tej kwestii nie uległa zmianie. Próba wyjaśnienia takiego stanu rzeczy prowadzi do pytania o kompetencje nauczycieli w obszarze poradnictwa zawodowego. Odpowiedzi na to pytanie zamieszczono w tabeli 3a i tabeli 3b.

Tabela 3a. Ocena kompetencji nauczycieli w zakresie doradztwa zawodowego w percepcji uczniów

Ocena wiedzy i przygotowania nauczycieli do prowadzenia zajęć z zakresu doradztwa edukacyjno – zawodowego	Liczba odpowiedzi	% ogółem
Bardzo dobra	3	2,2
Dobra	19	14,0
Dostateczna	64	47,0
Niedostateczna	50	36,7
Razem	136	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3b. Autoocena kompetencji nauczycieli w zakresie prowadzenia doradztwa zawodowego dla uczniów

Ocena własnych kompetencji merytoryczno-metodycznych w zakresie orientacji zawodowej uczniów	Liczba odpowiedzi	% ogółem
Bardzo dobra	71	44,93
Dobra	56	35,44
Dostateczna	31	19,62
Niedostateczna	0	0
Razem	158	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Uczniowskie noty przygotowania merytorycznego nauczycieli okazują się być dość niskie, niewystarczające dla wysokiego poziomu realizacji zadań w zakresie orientacji zawodowej uczniów. W stopniu minimalnym pozwalają na udzielanie jakiegokolwiek pomocy uczniowi w przygotowaniu do podjęcia jednej z najważniejszych życiowych decyzji. Jednakże nauczyciele w tej kwestii mają zgoła odmienne zdanie, gdyż w zdecydowanej większości uznają swoje kompetencje za wystarczające, gwarantujące wysoki poziom realizacji zadań zawodowych w tym zakresie. Nie kwestionując rzetelności ocen każdej z badanej grup zasadne jest - naszym zdaniem - pytanie o to, co przeszkadza / uniemożliwia nauczycielom pełne wykorzystanie posiadanych zasobów, tak, by uczniowie mogli w pełni dostrzec i ocenić znakomity warsztat. Problem ten, wydaje się być szczególnie istotny w kontekście odpowiedzi uczniów i nauczycieli na pytania o częstotliwość podejmowanych zagadnień z zakresu orientacji zawodowej, form ich realizacji oraz diagnozowania zainteresowań, aspiracji i preferencji zawodowych uczniów. Zdaniem obydwu grup respondentów tematyka zawodoznawcza podejmowana jest zazwyczaj raz w tygodniu (54,44% wskazań nauczycieli; 53,77% wskazań uczniów), najczęściej w ramach godziny wychowawczej lub lekcji przedmiotowych. Problem w tym, iż ponad połowa uczniów postrzega te działania jako przypadkowe, będące elementem tak zwanych pogadarek wychowawczych czy wręcz moralizatorstwa nauczycielskiego, a nie czynności zamierzone, celowe, usystematyzowane. Zdaniem nauczycieli nawet taka okazjonalna, epizodyczna prezentacja zagadnień zawodowych jest istotna i skłania ucznia do refleksji nad swoją dalszą edukacją i pracą zawodową w przyszłości. Uważają oni, iż odpowiedzialność za realizację procesu

orientacji zawodowej uczniów ponosi głównie pedagog szkolny, który powinien właściwie ten proces zorganizować i nadzorować, korzystając w realizacji tego celu z pomocy doradców zawodowych zatrudnionych w Poradniach Psychologiczno - Pedagogicznych czy Urzędach Pracy.

W oparciu o dane empiryczne można także stwierdzić, że uczniowie tylko w niewielkiej liczbie mogą korzystać z pomocy w zakresie uzyskiwania wiedzy o swoich predyspozycjach zawodowych (taką opinię wyraża 82,4% uczniów) i dotyczy to głównie diagnozowania zainteresowań. Nauczyciele w dużej mierze to potwierdzają, wskazując, że w szkole brak jest wykwalifikowanej osoby do przeprowadzenia rzetelnych diagnoz predyspozycji zawodowych uczniów.

KONKLUZJE

Przeprowadzone badania potwierdziły wstępne przypuszczenia o niezadawalającym (mimo upływu lat) poziomie działalności szkół w zakresie orientacji zawodowej uczniów, implikującej niską skuteczność profilaktyki bezrobocia wśród młodzieży. W dalszym ciągu przygotowanie uczniów do podjęcia decyzji o wyborze zawodu stanowi marginalny, przypadkowy element działalności dydaktycznej i wychowawczej nauczyciela. Przygotowanie merytoryczne nauczycieli – choć przez nich samych ocenione bardzo wysoko – nie przekłada się na wysoki poziom realizacji zadań z zakresu poradnictwa zawodowego. Ryzyko podejmowania nietrafnych decyzji zawodowych przez młodzież wydaje się być duże, podobnie jak obawa, że wielu z nich przypadnie status bezrobotnego w udziale. Może zatem warto przemyśleć zasadność i skuteczność obarczania kolejnymi zadaniami nauczycieli, a proces realizacji orientacji zawodowej złożyć w ręce profesjonalnych doradców zawodowych. Wydaje się, że koszty takiej – naszym zdaniem słusznej – decyzji były by wielokrotnie niższe od psychologicznych i społecznych skutków podejmowania przez uczniów nietrafnych decyzji zawodowych, czy wręcz bezrobocia.

LITERATURA

- Bajcar B., Gąsiorowska A., *Kwestionariusz Zainteresowań Zawodowych – nowe narzędzie diagnostyczne dla doradcy zawodowego*, w: Testy w poradnictwie zawodowym. Zeszyty Informacyjno – Metodyczne Doradczy Zawodowego – Zeszyt nr 37, red. A. Grzechnik, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Rynku Pracy, Warszawa 2006.
- Brudnik E., Moszyńska A., Owczarska B., *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie. Przewodnik po metodach aktywizujących*, Kielce 2010.
- *Doradztwo edukacyjno – zawodowe. Przykładowe rozwiązania*, red. A. Pfeiffer, Warszawa 2014.
- Dubis M., *Młodzież wobec wyboru profilu kształcenia i zawodu (na przykładzie licealistów z Podkarpacia)*, Kraków 2011.
- Dunajew – Tarnowska Ł., Stasiak H., *Współpraca doradcy zawodowego z rodzicami. Teoria i praktyka*, Warszawa 2009.
- Filipiuk D., Knopik T., Koperwas A., Pękalska E., *Kotwice kariery. Poradnik dla doradców zawodowych w zakresie diagnozowania i rozwijania potencjału zdolnych gimnazjalistów*, Lublin 2015.
- Goźlińska E., Kruszewski A., *Stan szkolnictwa zawodowego w Polsce. Raport. Publikacja opracowana w ramach projektu Szkoła zawodowa szkołą pozytywnego wyboru*, Krajowy Ośrodek Edukacji Zawodowej i Ustawicznej, Warszawa 2013.

- Jeżewska M., *Poradnictwo grupowe. Wybrane aspekty pracy doradcy zawodowego*, w: Podręcznik szkolnego doradcy zawodowego, Fundacja Realizacji Programów Społecznych, Warszawa 2005.
- Kupaj L., Krysa W., *Kompetencje coachingowe nauczycieli. Jak rozwijać potencjał ucznia w szkole*, Warszawa 2014.
- Kwaśnica R., *Wprowadzenie do myślenia o wspomaganianiu nauczycieli w rozwoju*, Wrocław 1994.
- Mac – Czarnik L., *Procesy poznawcze w planowaniu własnego życia u młodzieży*, Rzeszów 2000.
- Mądrzycki T., *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany*, Gdańsk 2002.
- Obidniak D., Pfeiffer A., Suliga M., *Informator o zawodach szkolnictwa zawodowego, Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej*, Warszawa 2013.
- Paszkowska – Rogacz A., *Doradztwo zawodowe. Wybrane metody badań*, Warszawa 2009.
- Pisula D., *ABC doradcy zawodowego. Rozmowa doradcza*, Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej, Warszawa 2010.
- Pitula B., *Rola nauczyciela w systemie orientacji zawodowej uczniów*, w: *Edukacja dorosłych, Doradca zawodowy. Rynek pracy*. Red. A. Stopińska-Pająk, Warszawa 2006.
- Reznitskaya A., Sternberg R., *Jak nauczyć podopiecznych mądrego myślenia: program „Edukacja dla mądrości”*, w: *Psychologia pozytywna w praktyce*, red. A. Linley, S. Joseph, Warszawa 2007.
- Rosalska M., *Warsztat diagnostyczny doradcy zawodowego*, Warszawa 2012.
- *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2013 roku w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach*.
- *The school Counselor's Book Of List*, red. D.J. Blum, T.E. Davis, San Francisco 2010.
- Wojtasik B., *Warsztat doradcy zawodu. Aspekty pedagogiczno – psychologiczne*, Warszawa 1997.
- Wojtasik B., *Podstawy poradnictwa kariery. Poradnik dla nauczycieli*, Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej, Warszawa 2011.